

ЕТНІЧНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕМ

ШУТОВА М. О.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Сучасна лінгвокультурологія продовжує вивчення тих мовних феноменів, які найбільшою мірою відображають національне світосприйняття дійсності. З-поміж таких феноменів дискусійним і досі залишається поняття стереотипу, який В. Ліппман витлумачував як особливу форму сприйняття навколишнього середовища, що безпосередньо впливає на почуття людини ще до того, як вони будуть усвідомлені, бо “існує певний зв'язок між подіями, які відбуваються у світі, і свідомістю, через яку вони пропускаються [...]” [7, с. 102]. Це свідчить про те, що стереотипи як мовнокультурні й когнітивні феномени і досі не вичерпали своєї актуальності і потребують подальшого їх дослідження, зокрема з позицій їх мотивації у мовних знаках різної форми.

Мета статті – проаналізувати відображення етнічних стереотипів поведінки у фраземах англійської та української мов.

Характеризуючи стереотип як явище, В. А. Маслова відводить йому роль “представника культури” та “опори особистості в діалозі культур” [8, с. 108]. Будучи, з одного боку, спрощеним і схематичним уявленням, яке характеризує дійсність у найпростішому вигляді, стереотипи тим не менше виконують надзвичайно важливу функцію: є основою менталітету народу, допомагають особистості орієнтуватися у світі. Світосприйняття перебуває у полоні мовної картини світу, яка стає для певного етносу фундаментом усіх культурних стереотипів [8, с. 111]. Носії однієї лінгвокультури користуються категоріями стереотипних уявлень, щоб зберегти численну кількість інформації про представників іншої мови та культури. Мова в певний спосіб полегшує пізнання світу, бо сам світ, як зазначає О. О. Селіванова, коментуючи концепцію лінгвістичного детермінізму, “уже позначений мовними знаками, а нова реалія може отримати ім'я на основі знака вже знайомої реалії за схожістю, суміжністю, асоціативно” [9, с. 265].

Зупинимось докладніше на семантичних асоціаціях людини, які знаходять своє відображення у конотативному значенні лексеми. Під конотаціями лексеми розуміють “несуттєві, але стійкі ознаки вираженого нею поняття, які втілюють прийняту в певному мовному колективі оцінку відповідного предмета чи факту дійсності” [2, с. 56]; конотації “відображають пов'язані зі словом культурні традиції, панівну в певному суспільстві практику використання відповідних речей” [1, с. 67], становлять “сукупність... закріплених у культурі певного суспільства асоціацій”, що утворюють додаткові лексичному значенню “змістові елементи, логічні й емотивні, які об'єднуються у стереотип” [11, р. 13–14]. Такі стереотипи набувають етнічного характеру і вирізняються серед стереотипів соціальних як *етнічні стереотипи*. За словами І. Данилюка, етнічний стереотип – це “спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної групи (племені, народності, націй, будь-якої групи людей, пов'язаних

спільністю походження і відрізняється певними рисами від інших людських груп), який легко поширюється на всіх її представників; схематизована програма поведінки, яка є типовою для представників етносу” [4, с. 121].

До найсуттєвіших властивостей етнічних стереотипів відносять, по-перше, їхній емоційно-оцінний характер; по-друге, стійкість (щоправда доволі відносно) та ригідність до нової інформації; по-третє, високий ступінь єдності уявлень членів групи як про власну етнічну групу, так і про інші етнічні групи [4, с. 122]. Ці мовнокультурні знаки характеризуються найбільшим ступенем конотації, адже містять у собі звернення не до індивідуального користувача знаком, а до мовного колективу. Таким чином, мовець, використовуючи лексему, що має певні конотації, не виражає свою особисту оцінку позначуваного об’єкта як це відбувається у випадку оцінки, що входить до прагматичного шару лексичного значення слова (маються на увазі емоційно-оцінні прагматичні елементи значення) [2, с. 62], а відображає колективну думку носіїв мови.

Проаналізуємо це на прикладах фразеологічних одиниць (фразем) англійської та української мов.

У фраземах, які стали для носіїв зазначених мов певними етнічними стереотипами, відображено колективну оцінну думку про, наприклад:

– непривабливість, неохайність людини: англ. *stink like a goat* “смердить, як цап” [27, р. 137]; *stink like/worse than a polecat* “смердить, як / гірше, ніж тхір” [27, р. 249], *dirty as a pig* “брудний, як свиня” [27, р. 138] / укр. *потний, як баран* [18, с. 12]; *хороший як свиня в дощ; чистий як свиня в дощ, як свиня нескребена* [18, с. 131 – 133]. Негативні мотиваційні ознаки ‘непривабливість’, ‘неохайність’ відображені ще в англ. *dirty as a crow* “брудний, як ворона” [27, р. 240] та українських народних приказках: *Не допоможе вороні купіль, а крукові мило* [17 с. 47]; *Вороні і мило не допоможе – все чорна буде* [17, с. 46]; Тут береться до уваги властиве названям птахам чорне забарвлення;

– розумові здібності та вади людини: англ. *Cousin Betsy* – “людина несповна розуму”, *Jack of all trades* – “на всі руки майстер, працююча людина”, *to be Jack of all trades and master of none* – “за все братися і нічого не вміти”, *Cut the Gordian knot (the knot)* – “розрубати гордіїв вузол; розв’язати складну проблему застосуванням сили”; укр. *То ще дурна Гапка* – “дурна жінка”, діал. *Стецько-дурко* – “дурний, пришелепуватий”, *розрубати гордіїв вузол* – книжн. “виконати важке завдання”;

– надмірну жвавість: англ. *fast as a lizard* “швидкий, як ящірка” [27, р. 62]; *to fly like a bat out of hell* “вилітати прожогом, щодуху, як кажан з пекла” [22]; *shuttle as a rabbit* “сновигати, як кролик” [27, р. 250] / укр. *виглянув, як горобець з гнізда* (швидко, несподівано, на короткий час) [18, с. 38]; *вирвався, як заєць з-під куца* [18, с. 57]. Тут ознаки швидких рухів у поведінці тварин як їхню реакцію на сторонні, часом небезпечні чинники, приписуються людині, актуалізуючи у складі образних одиниць мотиваційну ознаку надмірної рухливості, зайвої жвавості тощо. Мотиваційна ознака ‘надмірна активність’ з додатковим компонентом ‘непокій’ властива і для таких одиниць: англ. *Like a swarm of bees in a churm* “гудуть, як бджоли у рою” [27, р. 154] / укр. *гудуть як бджоли у вулику* (про людей, які неспокоїно поводяться) [18, с. 13];

– надмірну повільність: англ. – *Sulky as a bull* “повільний, як бик” [27, р. 126]; *to move like flies (after meat)* “рухається, як муха (після того, як наїлась м’яса)” [27, р. 156]; *sleepy as an October wasp* “сонний, як муха у жовтні” [27, р. 228]; *tortoise* “черепаха 2. Малорухлива, забарна людина” [23, р. 539] / укр. *швидкий як віл у плузі* [18, с. 25]; *повертається (ходить), як сонна муха* [17, с. 229]; *черепаха* // перен., розм. *Вайлувата, млява людина. Іти (повзти, рухатися і т. ін.) черепахою – рухатися, іти дуже повільно, незграбно. – Ходить [Ватя] неначе та черепаха* [15 (IV), с. 815]. Так, стереотипне уявлення українців про надто повільну, неповоротку людину закріпилося у таких фраземах: *тягнеться, як вуж* [18, с. 32]; *жвавий, як рак на греблі* (про [16, с. 230]. Тимчасом у свідомості носіїв англійської мови повільність асоціюється із іншими реліктами: *slow to move, as a mule* “повільний, як мул” [27, р. 125]; *Slow as a snail* “повільний, як равлик” [27, р. 232];

– жіночу привабливість: англ. *She was like a white lily* “Вона була, як біла лілія” [сис-ма електор. словників] / укр. *Тонкі чорні брови чорніли, як шовкові шнурочки; блискучі карі очі чорніли, як терен* [картотека Ін-ту укр. мови].

– соціальний статус людини: англ. *Tom, Dick and Harry* – “звичайні прості люди”; пор. укр. *Як не буде Івана, то не буде пана, Хоць я собі Гані, я на своїм пані* – “хоч я проста жінка, а в своїм хазяйстві я маю повне право”, *Не для Гриця паланиця, Яке в Гані, таке і в пані* – “жінка, жіноча вдача все однакова без огляду на суспільне становище”.

З наведених ілюстрацій видно, що надзвичайно важливу роль в етнокультурній стереотипізації відіграє орієнтація за національною ознакою. Як зазначає Ф.С. Бацевич, національний стереотип – це “недиференційоване судження, яке позначає в цілому етнічну або національну групу, передбачає наявність певної риси у всіх її представників, містить у собі – приховано або явно – певну колективну оцінку” [3, с. 339]. До цих якісно-оцінних уявлень належать різні характеристики людини як представника свого етносу.

Значення етнічних стереотипів як знаків певних ситуацій набули фраземи алюзивно-ремінісцентного типу, мотиваційною базою яких стали енциклопедичні знання літературних творів, усної народної творчості, міфів, прецедентні для певного етносу.

Так, наприклад, в англійській мові у складі фразем наявні імена знаменитих особистостей, які жили в різні історичні періоди. Ці імена, а відтак і фраземи, набули статусу прецедентних, які вживаються в певних комунікативних ситуаціях: англ. *Hobson’s choice* – “примусовий вибір” (за ім’ям Гобсона, власника конюшні в Кембриджі в XVI столітті, який зобов’язував своїх клієнтів або брати крайнього до виходу коня, або ж не брати жодного) [12, с. 496]; *Jammed like Jackson* – “зберігати спокій у складній ситуації” [26, с. 85]; *Dine with Duke Humphrey, to* – “залишитися без обіду” (вважають, що вираз виник від звичаю тих, хто не маючи можливості забезпечити себе обідом, прогулювалися біля гробниці герцога Гамфрі) [12, с. 277].

Українська фразеологія також має прецедентні одиниці з іменами історичних персоналій. *Од Богдана до Івана не було гетьмана* (Богдан Хмельницький і Іван Мазепа. Перший гетьманував 1648–1657 рр. і другий 1687–1709 рр.) [16, с. 69]; *Висипався Хміль (Хмельницький) із міха, та показав Ляхам лиха. Приймаємо*

тебе, Хмельницький пане, хлібом, сіллю и щирим серцем (одповідь Запорозців на слово до їх Хмельницького). За старого Хмеля (Богдана Хмельницького) людей було жменя [16, с. 69]; Бідний, бідний пане Степане! не попав, небоже, на Запороже, не найшов гаразд шляху (Степанові Потоцькому, що пропав у січі з Хмельницьким на Жовтих Водах) [16, с. 69]; Ей ти, діду Хвирлію, продай нам олію! (регіментарь лядського війська під Збаражем) [16, с. 69]; Служив Москві, Иване, а вона ж его гане [16, с. 69]; Пане Вишневецький, а нулиш виведи танчик понімецький! (У Вишневецького, лютійшого ворога козацького, нога була поранена в облозі під Збаражем, так до нього примовляли козаки) [16, с. 69] тощо. Окрім того, чимало згадуються імена таких історичних осіб, як Лотоцький, Мстислав, Наливайко, Познанський, Понятовський, Скоропадські Іван і Настя у різних фраземах.

Наявні також фраземи, які набули статусу прецедентних текстів і водночас стали етнічними стереотипами, пов'язані з античністю в обох мовах. Наприклад, носії англійської та української мов дещо по-своєму стереотипізували таку інформацію: англ. *The feast of Lucullus = feast of fat things* – лукуллів бенкет, за ім'ям давньоримського багатія Лукулла, відомого своєю розкішшю – “багате, щедре частування” [12, с. 329] / укр. *лукуллівський бенкет* [5, с. 150]; англ. *A Pyrric victory* – “перемога за будь-яку ціну” (король Піррус завдав поразки римлянам в 279 році до н.е., але з величезними втратами) [25, с. 470] / укр. *Піррова перемога* – вживається у значенні “сумнівна перемога”, “перемога, що не виправдовує жертв” [5, с. 219].

Етноспецифічно стереотипізували прецедентну інформацію з біблійної легенди про Каїна й Авеля англійці й українці у таких фраземах: англ. *The mark of Cain* – “клеймо”, “(мітка) Каїна” [26, с. 416]; *Kainowe plemię. Piętno Kaina* [24, Т. 2, с. 8] / укр. *каїнова печать* – “тавро зради, злочину” [19]; англ. *Curse of Cain, the* – “прокляття Каїна” [12, с. 256]; *Raise Cain* – “зчинити галас, скандал” [25, с. 473] / укр. *Каїн* – “злочинець, вбивця, виродок” (вживається також як лайливе слово) [5, с. 123]; укр. *каїнове діло* – книжн. “підступні, лукаві вчинки; зрада, убивство” [19].

Ім'я Авеля в українських прислів'ях стало символом невинної жертви [5, с. 123]; укр. *Труситься, як Каїн* [16, с. 173]; укр. *Не утнеш (не утне) Каїн Абля, бо тупа шабля* [16, с. 260]; укр. *каїнова душа* – “зрадлива, підступна людина” [19].

До етнічних стереотипних фразем варто віднести й ті, що у своєму компонентному складі містять імена святих та апостолів. Наприклад: англ. *Braid saint Katherine's tresses, to* – “продівувати, залишитися старою дівою” [12, с. 156]. Ім'я Петра, одного з перших послідовників Ісуса Христа, зустрічається у фраземах обох мов, проте його стереотипізація є національно-специфічною. Наприклад: англ. *For Pete's sake* – “вираження гніву, досади, здивування” [21, с. 312]; *to be a doubting Peter* – “бути недовірливим” [21, с. 31]. Зі святом Петра пов'язані такі українські фраземи: *не до Петра, а до Різдва кому* – “хто-небудь немолодий, похилого віку” [19]; *Не йде до Петра, іно до Різдва* – говорять про другу половину року, після Петра й Павла, який припадає на день 29 червня ст. ст. [20, Т. 2, с. 702]; *Не йде 'д Петру,*

але 'д Дмитру – свято Дмитра припадає на день 26 жовтня ст. ст. [20, Т. 2, с. 702];

Ім'я *Юди* теж є компонентом фразем, які вживаються у стереотипних ситуаціях на позначення зради, обману, лицемірства тощо. Наприклад: англ. *to get Judas kiss* [12, с. 45] / укр. *Іудин поцілунок* – “лицемірний, нещирий поцілунок або зрадливий учинок, що прикривається облесливістю” [13, с. 263]; *юдине (іудине) плем'я (поріддя, коріння і т. ін.)* – “зрадник” [19]; *Юдит на мене, як той Юда Скаріоцький* – “говорять про брехливу людину, підступну, що робить наклепи” [20, Т. 3, с. 468].

Підсумовуючи, варто зазначити, що стандартизація усіх аспектів життєдіяльності людини характерна перш за все для так званої традиційної культури, а стереотипізація досвіду є суттю механізму традицій, без яких не може існувати жодна культура. Поняття національного стереотипу корелює з поняттям національного характеру, який, на думку С. Г. Тер-Мінасової, є не лише сукупністю своєрідних, притаманних лише даному народові рис, але і специфічним набором універсальних загальнолюдських рис [10, с. 243]. Незважаючи на те, що поняття “національний характер” і “національний стереотип” є спорідненими, близькими, все ж таки поняття “національний характер” є ширшим, родовим, підпорядковуючи собі поняття “національний стереотип” як видове, що виступає частиною національного характеру.

Говорячи про етнічні стереотипи, насамперед, говоримо про етнічні стереотипи поведінки, які закодовані в мові у різних одиницях, з-поміж яких найбільшу конотацію виявляють фраземи (фразеологізми і прислів'я), бо кожний етнос, маючи свою культуру, конструює свої стереотипи поведінки.

Наведені приклади фразем англійської та української мов продемонстрували той факт, що стереотипи є одним зі способів декларації моральних законів суспільства, засобом виховання й адаптації індивіда до умов культурного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Юрий Дареникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды / Юрий Дареникович Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры” ; Восточная литература, 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Вид. дім “Академія”, 2004. – 344 с.
4. Данилюк І. Етнічний стереотип / І. Данилюк // Етносоціологія : терміни та поняття : [навчальний посібник] / [В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко та ін.]. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003. – С. 121–123.
5. Коваль А. П. Крилаті вислові в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.
6. Колесник Д. М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Колесник Дарина Михайловна. – Черкасы, 1996. – 204 с.

7. Липпман У. Общественное мнение / Уолтер Липпман ; [пер. с англ. Т. В. Барчунова]. – М. : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2004. – 384 с.
8. Маслова В. А. Культурная коннотация как экспонент культуры в языковом знаке / В. А. Маслова // Этносоциолінгвістика : [хрестоматія] / [авт.-сост. Н. И. Коновалова]. – Екатеринбург : УГПУ, 2004. – С. 98–115.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Тер-Минасова С. Г. Роль языка в формировании личности. Язык и национальный характер / С. Г. Тер-Минасова // Этносоциолінгвістика : [хрестоматія] / [авт.-сост. Н. И. Коновалова]. – Екатеринбург : УГПУ, 2004. – С. 241–249.
11. Bartmiński J. Język w kontekście kultury / J. Bartmiński // Współczesny język polski. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2001. – S. 13–22.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [авт.-укл. К. Т. Баранцев.]. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
13. ЗУЕСД – Знаки української етнокультури : словник-довідник / [авт.-укл. В. В. Жайворонок.]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
14. Картотека Інституту української мови НАН України.
15. Новий тлумачний словник української мови : в 4-х т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Вид-во “Аконіт”, 1999. – Т. I–IV.
16. Номис М. Українські приказки, прислів'я, і таке інше / [укл. М. Номис]. – К. : Либідь, 2004. – 352 с.
17. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упор. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.
18. Словник стійких народних порівнянь / [укл. О. С. Юрченко, А. О. Івченко]. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.
19. СУ – Словники України [Електронний ресурс] : Національна Академія наук України, український мовно-інформаційний фонд. – 2001–2003. – CD-ROM (версія 1.03). – Назва з контейнера.
20. Франко – Франко І. Галицькоруські народні приповідки : Етнографічний збірник / [авт.-упор. І. Я. Франко.] – Львів : Наукове Товариство імени Шевченка, 1901. – Т. 1. – Вип. 1 : А–Відати. – 200 с. ; Т. 1. – Вип. 2 : Відати–Діти. – 195 с. ; 1907. – Т. 2. – Вип. 1 : Діти–Книш). – 300 с. ; Т. 2. – Вип. 2 : Кравець–Пять. – С. 301–612 ; 1910. – Т. 3. – Вип. 1 : Рабунок–Час. – 300 с. ; Т. 3. – Вип. 2 : Час–Ячмінь. – С. 301–541.
21. CDI – Chambers Dictionary of Idioms / [авт.-уклад. В. В. Руденко.]. – К. : Всеувиго, 2002. – 475 с.
22. Dictionary. Encyclopedia and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.thefreedictionary.com
23. English-Ukrainian Dictionary / [ed. M. I. Balla]. – К. : “Osvita” Publishing House, 1996. – 752 p.
24. NKPP – Krzyżanowski J. Dzieje przysłowia polskiego w toku pięciu wieków. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowionych polskich / [red. J. Krzyżanowski, S. Świrko.]. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. – 1210 s.

25. ODEI – Oxford Dictionary of English Idioms / [A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig.]. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 585 p.
26. TETM – A Thesaurus of English Traditional Metaphors / [ed. P. Wilkinson.]. – L. ; N. Y. : Routledge, 1992. – 777 p.
27. Thesaurus of Traditional English Metaphors / [ed. P. R. Wilkson]. – L. ; N. Y. : Routledge, 1993. – 777 p.